

דמות הילד בכמה מסיפורי עגנון*

הראשונים הכתובים בנימה אוטוביוגרפית וידן-יית. הסיפור בא להנציח את חווית הילדות הראשונה של המספר, את ארון הספרים של זקנו: „ארון זה, הוא אחד מן הזכרונות הראשונים של ילדותי“. הארון מתואר בלשון הציור הקבלי של הספירות השמימיות, זו למעלה מזו. — „בשורה התחתונה היו עומדים תורה נביאים וכתובים ופירושיהם. למעלה מהם תפילות ושאר תשמישי הנפש, למעלה מהם ספרי מוסר וספרי דינים ולמעלה מהם הש"ס" — ואילו התינוק העומד אצל „ארון הספרים" רוצה לגדול. הוא מודד את גובהו לפי שורות הספרים, וכשידו הקטנה נוגעת בשורה העליונה מה רבה שמחתו: „בואו ראו בחור גמרא אני“.

הגמרא היא אידיאל ההתעצמות, הש"ס נתפס בתודעה כייעוד הבחורות. תכונה רבה ניכרת בבית ובמרכזה עומד הש"ס: „שבע שהיתה גמרא באה מן הדואר, היה זקני שוחט בהמה לשבת, הימנה היה נוטל בשר לשבת והשאר היה מחלק לתלמידי חכמים עניים... ריח טוב נודף מסוף הבית ועד סופו, לפי שקופסת הבשמים היתה מונחת בארון, משל לאוהבו של מלך שהזמין את המלך לביתו“. הילת קדושה אופפת את הטקסטים הקדושים, המזהירים ככוכבים בזכרונות הילדות הרחוקה. „באותיות נאות על נייר נאה גרפס הש"ס ושוליו רחבים ומבהיקים כעצם השמים לטהר" — הטקסטים הקדושים, אשר הו אובייקט למלחמתם של סופרי ההשכלה, הפכו אצל עגנון לסמל כל היקר והקדוש, סמל למשקע הגפשי העמוק המשאיר לו לאדם עדיין את שביב התקווה לקומם מחדש את הריסות האחדות האבודה, כי רק הם, הספרים הקדושים עומדים לנצח: „כלים, כלי כסף וכלי נחשת, כרים וכסתות בגדים נאים ודירה נאה, בא האויב

„שקרים הרבה בדו הבריות מלבן ואין אני מנוקה מהם — אבל דבר זה יכולני להשתבח — לגבי תינוקות איני משקר“.

התנודות התימטיות והסגנוניות ביצירת עגנון קובעות את השוני ביחסו של הסופר לילדות. התימטיקה של „החפוש אחר האחדות האבודה“¹ המצטיינת בסגנון חגיגי וגבוה הממזג את המספר והמסופר לשלמות נפלאה, מעצבת את דמות הילד בסימן געגועים וכמיהה לאחדות שבתקופת הילדות, ערגה לבית ההרמוני, לסמכות ולהמ-שכיות של העולם היהודי המסורתי שהולך ומת-מוטט בהווה. התמטיקה של הבית החרב, בה מתנגשים הדורות ומנציחים ע"י כך את ההרס והאבדן, המצטיינת בסגנון קר מאופק ומלוטש החושף את הפער בין המספר והמסופר, מעמידה את דמות הילד כקרבת הנסיבות הטראגיות, כקרבת של אי צדק ושל אכזריות. ואילו התימטיקה של סיפורי ספר המעשים המשקפת את הדיסאינט-גרציה והדיסאורינטציה במציאות היהודית וה-קוסמית, המצטיינת בסגנון אשר מפקיע את כל הצורות הספרותיות המקובלות, המזרימה את החלומי למציאותי ואת המציאותי לחלומי, מעמידה את דמות הילד כגילוי היולי וקמאי, אשר יצריו וחושיו האינטנסיביים מאפשרים לו ראייה על-טבעית, ותפיסה אינטואיטיבית של האמת הראשונית המכוסה מעיני האדם המבוגר במסוה של „הנראה" ו„הנדמה", ומרמזת לאדם על אפשרות התיקון והשיבה.

ש"ס של בית זקני ז"ל, הוא אחד הסיפורים

* פרק מעבודת-גמר M.A. בהדרכת פרופ' ב. קורצווייל מאוניברסיטת בר-אילן.

ונות האקדמיה ללשון העברית ז-ח, "א, עמ' 151.

ן על עזים; גדי הוא ולד העז, ואילו הכבשים הוא. ראה מ. סתוי, גלויות ללשון, תשכ"א, עמ' 103; ובמאמרו „לשוננו לעם י"ד עמ' 172—174.

אחרים במהדורת תש"ו מצינו גם „מז... : נפטר יצחק מאביו ומאחיו ומאה-אר כל קרוביו (תש"ו 111), וכן 111, 11, 86; וגם „מז... ו", כגון: השחי-עשן ואבק פחמים (338), וכן 151, 202א.

ני הכתובים הבאים מוצאים אנו שבה „על" לפני „ש-“ ובוה נשמטה: והיה עצמו שהאמין בהן (תש"א 19א) < עצמו על שהאמין בהן (תש"ו) זמיהה אני עלי על שבאתי לכאן (2) < תמיהה אני על עצמי שבאתי ו"ו (127ב). אלא שכאן נראה כי חסרונה אינו עשוי להטעות.

ושלם — אבל ש"ס זה קיים ועומד, שכן הדבר שעמלים בו ושומרים אותו לשמו — יש לו קיום לעולם".

כך מקיים עגנון את הנצח מול איומי האובדן. הוא מקרב את האידילי לריטואלי במאמץ להנציח את הספר הקדוש, סמל הסמכות האלהית, סמל ההמשכיות שבמורשת הדת, וסמל ההרמוניה של המציאות היהודית המסורתית.

ומתוך אקלים זה מצטייר סמל הבית ההרמוני-ני, דמות העולם הרוחני של אמש. נתבונן עתה בדמויות אב ואם המאכלסים את הבית ההרמוני, כפי שהם מצטיירים בעיני הילד בסיפור המטפחת (אילו ואילו).

כך השתמרה דמותו של האב בזכרון הילד: "יודע הייתי שאבא שלי גבוה מכל אבא, חכם גדול, יודע לכוון למה אנו מתאווים". זהו זכרון המזוין את הגפס למשך כל חייו של האדם, הנוטע בו את רגש הבטחון והאמונה, ותפילה בלבו של המספר: "מי יתן ועוד ישרר חסד זה בין אב וילדיו" — החסד והאוויר הם עתה רק אובייקטים לכמיהה ותפילה: " — — — אלא הלואי שאותו חסד שהיה נתון על אבא וזכרונו לברכה יהא נתון עלינו בכל עת ובכל שעה שאנו מחבקים את בנינו הקטנים, והלואי שאותה שמחה שהיתה שורה עלינו, תהא שרויה על בנינו כל ימיהם".

גם דמות האם אפופה הילה של קדושה:

"קשרי המטפחת למטה מסנתרה ומרתתים קמעה קמעה מפני שמלאכי השבת מגנפים בכנ-פיהם ועושים רוח — — — אשרי למי שזכה שמלאכים טובים מגנפים על ראשו, ואשרי למי שהחליקה אמו את ראשו בליל שבת".

קדושת זכרונות הילדות מגיעה לשיאה בתי-אור החג. בבית זה שהאב הוא סמל החסד והאם היא סמל הקדושה מתמוזגת הספירה השמימית עם הספירה הארצית: "השמים מלאים כוכבים והבתים מלאים נרות. — — — עשרת הנרות כנגד עשרת הדברות — — — וכנגדם האירו שאר כל הנרות, נר כנגד אבא, נר כנגד אמא, נר כנגד כל תינוק ותינוק". זוהי האחדות ההרמונית שבתוך נפשו של היחיד, אשר מקורותיה נעוצים בזכרונות הקדושים מן הילדות המאושרת. ומיצויה של האחדות וההרמוניה היא המט-

פחת. באותם הימים ידע האדם לתת — האב נותן את המטפחת לאב, האם נותנת את המטפחת לבנה והבן נותן את המטפחת לעני (ל, מלך המשיח?). האם מתנה שנותנים בנכונות כזאת תביא את הגאולה? אשרי האיש שילדותו משמשת לו עגן הצלה, בחפושיו למשמעות קיומו. היש בזכרונות הילדות ההרמונית להגן על האדם בפני איומי האבדון?

"אורח נטה ללון הוא הרחבה אפית של נושא מרכזי אחד, שצליליו בוקעים ועולים מרוב סיפון-ריו (של עגנון) כגדולים כקטנים: הפגישה הנרגשת, המאושרת והמיואשת עם עולם הילדות והנעורים, החרות עמוק בנשמת המשורר, שבו הוא גדל ומתפתח, מתפתח והולך בחינת חזון המטשטש את הגבול בין המציאות ובין האגדה". שתי הוויות ילדות מופיעות ב, אורח נטה ללון": ילדותו של האורח אשר זכרונותיה צצים מן הפגישה המחודשת עם עיר מולדתו, וילדותו של רפאל, בנו של דניאל ב"ח. יחס המספר לשתי הוויות אלה שונה: ילדותו של האורח טבועה בחותם הגעגועים הטראגיים לילדות שחלפה ואב-דה ואילו ילדותו של הילד הנכה מעלה תפיסה חדשה של עגנון את דמות הילד, שעיקרה זהות בין ילד ופייטן.

ילדותו של האורח, רחוב ילדותו על הנהר סטריפא, נודף זכרונות שלווים על הבית ששם הוא גר, "עם אבא, אמא, אחי ואחיותי" — כעין מוטו לכל הקטע אנו רואים במשפט "אותו רחוב שהלכתי לשם מעין דוגמא של שלווה היה בימים שעברו" שמתעמת במצב אחר בהווה, "הספסלים גטלו, האקציות נגדעו, רב הבתים חרבו, משכילי העיר מתו"... והנה הבית, שכיום דר בו זר. הבית מעורר בו זכרון כל כך חי עד "שציורי הזכרון, קדמו למראה עיני", וסכסוך המראות מתגלה בעצם הפרצפציה.

"עת שדרתי בו אני ואבא ואמא ואחי ואחיותי" — ו' החיבור חברה את כל דרי הבית לאגו-דה אחת הרמונית. זה הבית אשר שימש לו לאדם היהודי מימים ימימה. העוד הוא משמש לו לאדם המודרני כמחסום אחרון בפני כל התפרצויות הרע?

עגנון שר את האפופיה הגדולה לבית היהודי

בדרשו את דרשתו
נות": "הר כאג
שדה כיצחק שו
בשדה אלא בית-
אלא בחינה שלישי
ברוך הוא ביותר, זו
אבינו המובחר שב
בה, כי ביתי
השדה, מקומות דרו
הוא מקום, "משומר
"תפארת אדם
בדיורא חד בחדוא"
והמכובד מופקר זה
מזהה בית, "כבית ה
נטטי באורח נטה
האורח עומד בפני
בידו וזוכר ימים
הבית מלא מתפלל
עליו: "אור מופלא
וכן מן ההר על כי
ראיתם מימיכם, אור
בו, מקום שכזה, אי
גם כאן מתעמת
ודמות ההווה המצו
האבות את עצמם, כ
את הבנים?" הדור
ללא בית מדרג
ביום מרכזיים ביותר
ספרים קדושים נקר
קוראים ואין קורעים
עומד שומם ומיותם,
בעבר היה הבין
רצף ההמשכיות נטע
ותחושת הבטחון. כיו
הבית, שומם עומד ב
ספרים לעינין בהם. ה
עומד חשוף בפני היא
לעומת ילדותו
ילדותו של הילד הנכ
ניהן בחישים ערים
"מעשה הפייטן כסו
האורח בו השמים"

הימים ידע האדם לתת — האב גותן לאם, האם גותנת את המטפחת גותן את המטפחת לעני (ל, מלך זאם מתנה שנותנים בנכונות כואת וולה? אשרי האיש שילדותו משמשת ה, בחפושיו למשמעות קיומו. היש ידות ההרמונית להגן על האדם בפני ?

זה ללון הוא הרחבה אפית של נושא שצליליו בוקעים ועולים מרוב סיפו- (ן) כגדולים כקטנים: הפגישה הגר- זרת והמיואשת עם עולם הילדות חרות עמוק בנשמת המשורר, שבו ותפתח, מתפתח והולך בחינת חוון וגבול בין המציאות ובין האגדה². ייות ילדות מופיעות ב, אורח גטה יתו של האורח אשר זכרונותיה צצים המחודשת עם עיר מולדתו, וילדותו נו של דניאל ב"ח. יחס המספר לשתי טונה: ילדותו של האורח טבועה ועים הטראגיים לילדות שחלפה ואב- ידותו של הילד הנכה מעלה תפיסה עגנון את דמות הילד, שעיקרה זהות יסו.

של האורה, רחוב ילדותו על הגהר דף זכרונות שלום על הבית ששם עם אבא, אמא, אחי ואחיותי" — לכל הקטע אנו רואים במשפט סהלכתי לשם מעין דוגמא של שלוה שצברו שמתעמת במצב אחר בהווה גטלו, האקציות נגדעו, רב הבתים ילי העיר מתו... והנה הבית, שכיום הבית מעורר בו זכרון כל כך חי עד זכרון, קדמו למראה עיני, וסכסוך גלה בעצם הפרצפציה.

דתי בו אני ואבא ואמא ואחי ואחי- החיבור הברה את כל דרי הבית לאגו- ימונית. זה הבית אשר שימש לו לאדם יים ימימה, העוד הוא משמש לו לאדם מחסום אחרון בפני כל התפרצויות

שר את האפופיה הגדולה לבית היהודי,

מעולם — בקש לומר שירה, בא נחיל דבורים ומלאו את פיו דבש, וקניות מהיכן כתב? דבו- רים שנתנו לו דבשן עקצוהו ומאותו צער כתב קינות".

והילד רפאל זוכה לראות דברים שעין לא ראתה מעולם: בשכבו על מטתו בשבוש הוא רואה את סבו בירושלים; הוא רואה את דודו ירוחם שנרצח בארץ ישראל, הוא רואה את דוד מצחצח נעלים במשחה חומה, שלא יראה הדם שמתפסף מלבו".

"כל המקומות באים אליו". דמיונות משונים ביותר עולים בנפשו והמשורר מעלה אותם לסמ- לים: על ראש הילד מצנפת חיילים של אביו הנכה, ואילו הדגים, אותם רואה הוא בדמיונו, אין להם ראש כלל ורק מצנפות חיילים; מצנ- פות חיילים, נכי מלחמת העולם הראשונה, מלח- מה אשר הרסה את האחדות שבמציאות היהודית המסורתית ומוטטה את כל ערכיה. האב נכה בגלל המלחמה, הילד הפייטן נכה בגלל המלחמה והמספר נכה ברוחו בראותו את החורבן.

בדיאלוג שבין המספר והילד מתקרבים שני- הם זה לזה עד כדי זהות מוחלטת, עד כדי ראייה משותפת ושמיעה אחידה — שניהם מסוגלים לראות ולשמע דברים הפורצים מעבר לכל קטי- גוריות של זמן ומקום. שניהם רואים את אמנון בנו של ירוחם המת, יושב על ברכיו של סבו, בארץ ישראל הרחוקה, שניהם שומעים את שיחתו עם הסב, שניהם רואים את ירוחם, למעלה למע- לה מן הרקיע השביעי" ושניהם שומעים את קריאתם של הצדיקים במרום, אשר קוראים את פרשת העקידה.

ראיתו של הילד איננה פורצת רק את גבולות המציאות החומרית, כי אם גם עוברת לעולמות שלפני הלידה — עוד בהיותו בבטן אמו הוא רואה, "את בית הכנסת בראש השנה", שומע את "נתנה תוקף", ראה את אמו בעלפונה, "בשנה שהייתי מעוברת עמו".

כוח ראייה כזה מאפיין הרבה מילדי עגנון. תרצה, בהיותה ילדה קטנה אומרת: "גליון כזה ואותיות כאלה כבר ראיתי, אכן זו דרכי מאז כי אראה דבר שכבר ראיתי" (בדמי ימיה), וכן בתו הקטנה של המספר בסיפור, "עם כניסת היום",

בדרשו את דרשתו בבית המקדש על "שלוש הבחי- נות": "הר כאברהם שאמר, בהר ה' יראה, ש דה כיצחק שנאמר בו ויצא יצחק לשוה בשדה אלא בית — כיעקב שנקרא בית — — אלא בחינה שלישית: שהיא אהובה על הקדוש ברוך הוא ביותר, זו בחינת בית, שכתוב ביעקב אבינו המובחר שבאבות, ואף הוא יתברך משת- בה, כי בתי בית תפילה". — ההר, השדה, מקומות דרור הם וסכנה בהם ואילו בית הוא מקום, "משומר ומכובד".

"תפארת אדם לשבת בית כאתתא בבעלה כדירא חד בחדוא" — ואם נהרס הבית, המשומר והמכובד מופקר האדם לאיומי התהום — עגנון מזהה בית, "כבית תפילתי", ולכן המוטיב הדומי- גטי באורח גטה ללון הוא בית המדרש. האורח עומד בפני בית המדרש השומם, מפתחו בידו וזוכר ימים עברו, ימים בהם היה ילד. הבית מלא מתפללים וילדים ואור מופלא זרח עליו: "אור מופלא האיר מבית המדרש על ההר וכן מן ההר על בית המדרש, אור שכמותו לא ראייתם מימיכם, אור אחד היה ומאורות הרבה היו בו, מקום שכזה, אי אתה מוצא בעולם..."

גם כאן מתעמתות זו כנגד זו מראות עבר ודמות ההווה המצווער: "מעשה נסים שהביאו האבות את עצמם, כמה נסים צריכין כדי להביא את הבנים?" הדור הצעיר הוא דור ללא בית, ללא בית מדרש, וללא ספרים (מוטי- בים מרכזיים ביותר ביצירת עגנון). "פעם היו ספרים קדושים נקראים וגם נקרעים, כיום אין קוראים ואין קורעים ואין בוכים..." ובית המדרש עומד שומם ומיותם.

כעבר היה הבית מאיר. הסמכות הקדושה, רצף המשכיות נטעו בילד את רגש ההשתייכות ותחושת הבטחון. כיום — בצוק העתים — נחרב הבית, שומם עומד בית המדרש ואין לדור החדש ספרים לעיין בהם. הקדושה הפכה לחולין והאדם עומד חשוף בפני היאוש על חורבות העולם היקר. לעומת ילדותו של האורח מציב עגנון את ילדותו של הילד הנכה בנו של דניאל ב"ח. הוא ניחן בחושים ערים וחדים, כמוהו כפייטן: "מעשה הפייטן, כשהיה תינוק מוטל בעריסתו, הראוהו מן השמים דברים שלא ראתה כל עין

חוזרת על ניגונים עריבים, "שלא שמעה כל און מעולם" (עם כניסת היום). ראייה חדשה וראשונית זו, שמיעה דקה זו מאפשרת לו לילד לראות את האמת מעבר למראות ולצלילים הנתפסים ב-חוש, לחשוף את המשמעות האמיתית של הדברים, "אני איני חושב, אני פוקח עיני ורואה ופעמים אני עוצם עיני ורואה יותר"...

מימד נוסף ביחסו של עגנון אל הילד מתגלה בסיפורי "ספר המעשים". עיקרו בהצמדות של אהבה רבה ודאגה ליצור חסר ישע הנטרף בעולם מרוקן, משולל בית. הצמדות זו, גואשת וטראגית ביסודה, מגלה גם את חוסר האונים של המספר-המבוגר לעשות דבר לתיקון ההווייה האבסורדית. כך ב, עם כניסת היום" שבו המספר מתרוצץ עם בתו הקטנה, האומללה, ומבקש לה בית ובגדים, וכך בסיפור "מדירה לדירה", הרוקם יחס של תלות ואחריות בין הילד והמספר. התינוק הרובץ על אסקופת הבית, "המלחך עפר וקולף סיד", שזובבים ויתושים עומדים על פצעיו, "שעיניו לקויות וידיו מלוכלכות", אשר בלשונו העילגת כמו מתחנן על נפשו בפני המבוגר: "אויט, אויט, דויט, דויט" והוא יקר לו מכל, בכיותיו וגניחותיו חביבות עליו יותר, "מכל כלי שיר שבעולם". תינוק זה, פושט אצבעותיו בעיני ומחייך — בבואה שלו נראתה לו מתוך עיני והיה מבקש לו טלה משם". וכמו שהתינוק מבקש את עצמו במספר כך המספר מבקש את נפשו בנפש התינוק. התינוק מחפש את בבואתו בעיני המספר, עיני המספר משקפות את נפשו, והתינוק רואה בהן את האמת. "האמת כפי שהיא, אינה מוסיפה ואינה גורעת" (הפנים לפנים). אמת אחת שלתינוק ולמספר אשר שני-הם כאחד חולים וחלשים, שניהם מופקרים לבדי-דות איומה, שניהם כמהים לאהבה. כמיהת זו מחזירה את המספר לחררו העלוב, המחניק והח-שוד, לרעש האוטובוסים ולצווחות מוכרי הגונו.

רק למען יחוש את הגוף הקטן של התינוק בצמד אליו, ואת ציפורני אצבעותיו המחטטות בעיניו, ולמען ישמע שוב את "בת הקול" — שהיתה מחליקה את אוננו" והיתה יקרה לו יותר מכל צליל אחר בעולם. "גטלתיו על זרועותי וניענע-תיו מעלה מטה, צפון דרום, חבק את צוארי ודבק בי בכל כוחו. קל כאפרה היה והמימות יתירה יצאה מגופו. זמן מרובה אחזתיו על זרועותי — והוא טפף בשתי רגליו על כרסי מתוך שמחה שאין לה פה — עשיתי אונני כאפר-כסת כדי שאשמע עוד". היש באותה הצמדות כדי להביא גאולה ותיקון במצב האנושי המביך והאבסורדי?

התינוקת בסיפור "לבית אבא", היא היחידה היודעת את האמת. היא יודעת כי חוזר הוא לבית אביו ואינו חוזר, היא יודעת כי תועה היא, היא יודעת כי שב הוא ואינו שב והיא רומזת לו על הדרך, וכשהתינוקת רומזת לו באצבע, נפק-חות עיניו העצומות והוא רואה את עצמו בבית אביו. "אביו וכוסו בידו עומד לקדש על היין וממתין — זמן רב המתין האב וכוס הקידוש בידו" אבל הדרך רצופה סיוטים ובלהות, השיבה מתמהמהת וכל עצמה של השיבה בצל היאוש והמות, "כי בשמע פתאום קול כקול סדין שנקרע — עננה אחת קטנה שברקיע נקרעה — ואור הלבנה נסר"...

זוהי האמת של האדם המודרני, הבודד, התו-עה, המחפש את האחדות האבודה, הכמה לאהבה, הצמא לחיבה, האדם המודרני שאיבד את אלוהיו ונקלע בתוך העולם האבסורדי. והוא מבקש רמוז ואות מפני תינוק. הילד מגלה לאדם הבודד את האהבה הכנה, את החיבה האמיתית, את האמונה בטוב על אף הכיעור, הנוון והחוליי. על אפשרות זו, שאפשר שאינה נתונה עוד לאדם המודרני, מרמז עגנון בהעמידו דמויות ילדים כעוגן הצלה באוירה השדית של סיפורי "ספר המעשים".

הערות

1. מושגי היסוד לבחינת התימטיקה ביצירת עגנון שאולים מעבודותיו של פרופ' ב. קורצווייל
2. מסות על ספורי עגנון. קורצווייל שם, "אורח נטה ללון", עמ' 50.

דב לנדאו

למ

גיבורי עגנון מצא את כל מה שיש להם לא רק מיסוד האופי לדבר, אלא היא ביי הנגרמות על ידי הכ הן השתיקות המשו רזויות משמעות. שיה שבה צד אחד אינו מתה שמקורו בחוסר באה שאלה ותשובה בלי תשובה משאיו בקרב הדמות השות אצל בן שיחו של ה הספק הוה פירושו להיות גם הן וגם לאו לא הן ולא לאו, אל מקום אין השתיקה ע היא עוד מגבירה ו מדוע השתיקות שבד צצות של משמעויות נראה שלגבי השי לוקאץ' על הדיאלו שנאמר בדיאלוג טפל לומר. הסיטואציה ל כל כך, שאינה ניתב ספרותיים המצויים. גש אצל לוקאץ', א האדם גורם לכך שא זה הבנה של אמת, אמצעי הקומוניקציה השיחה יכולה לנסו המשותחים ועל כן